

SZVITEK RÓBERT JÓZSEF | történész-főmuzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori Főosztály
szvitek.robert@hnm.hu

A barcelonai nemzetközi kiállítás 1888-ban *Egy hajóorvos a világkiállítás megnyitóján*

ABSZTRAKT | 1888. május közepén 158 hadihajó jelent meg a barcelonai kikötőben, amelyek a világkiállítás ünnepélyes megnyitójára érkeztek. A kiállítást 1888. május 20-án a városba látogató Mária Krisztina régens királyné és a kétéves XIII. Alfonz király nyitották meg. A megnyitóról és az akörüli napok eseményeiről az Osztrák–Magyar Monarchia egyik hadihajójával a helyszínre érkező Gáspár Ferenc hajóorvos leveléből részletes leírást kapunk. A kiállítás és kísérőrendezvényei mellett a város számos látványossággal várta az idelátogatókat: bikaviadalokat, lóversenyeket, regattákat, színházi díszelőadásokat tartottak.

Magyarország 110 kiállítóval, Ausztriától elkülönülten jelent meg. Elsősorban mezőgazdasági és ipari termékeket, magyarországi ásványvizeket és szeszes italokat mutattak be, de mellettük a kisipari tevékenység és a háziipar termékei is helyet kaptak, viszont képzőművészeti alkotásokat nem állítottak ki. A világkiállítás végeztével a magyar kiállítók 24 arany-, 26 ezüst- és 18 bronzéremet nyertek el, és ezek mellett legalább 10 közreműködési okmányt és 7 darab köszönőlevelet kaptak. A nemzetközi kiállítás magyar részvételét szervező bizottság tagjait pedig a spanyol Katolikus Izabella-rend vagy a III. Károly-rend valamelyik fokozatával tüntette ki a régens királyné.

KULCSSZAVAK | Barcelona, világkiállítás, 1888, hadihajók, Gáspár Ferenc, megnyitó, magyar kiállítók

RÓBERT SZVITEK | historian, senior museologist
Hungarian National Museum, Department of Early Modern Age
szvitek.robert@hnm.hu

The 1888 Barcelona Universal Exposition

A Naval Surgeon at the Opening of the World Exhibition

ABSTRACT | In mid-May 1888, 158 warships arrived at the port of Barcelona for the opening ceremony of the Universal Exposition, launched on 20 May by two-year-old King Alfonso XIII and Queen Consort Maria Cristina. The opening and the days that followed are described in detail in a letter sent by naval surgeon Ferenc Gáspár, who arrived on the scene on one of the battleships of the Austro-Hungarian Empire. In addition to the exhibition and its related events, the city offered a variety of activities for the visitors, including bullfights, horse races, regattas, and theater gala performances.

Hungary represented itself separately from Austria, with a group of 110 exhibitors. The majority of the products on display were from the agricultural and industrial sectors, and Hungarian mineral waters and spirits. There were also products from small-scale and cottage industries, but no artworks were exhibited. At the close of the World Exhibition, Hungarian exhibitors received 24 gold, 26 silver, and 18 bronze medals, as well as at least 10 certificates of participation and 7 letters of gratitude. Furthermore, the Queen Consort bestowed one of the Royal Order of Isabella the Catholic or the Order of Charles III upon the members of the committee that coordinated Hungary's participation in the Universal Exposition.

KEYWORDS | Barcelona, Universal Exposition, 1888, warships, Ferenc Gáspár, opening, Hungarian exhibitors

A barcelonai nemzetközi kiállítás 1888-ban

1888. május 11-én¹ az Osztrák–Magyar Monarchia öt kazamatahajója, két cirkálója és egy torpedóhajója² jelent meg a barcelonai kikötőben. A Don Juan d’Austria fedélzetén másod hajóorvosként szolgált³ Gáspár Ferenc,⁴ aki terjedelmes levélben számolt be az átélt eseményekről.⁵ Az osztrák–magyar mellett még – más-más napokon érkezve – 22 ország hadihajói állomásoztak a kikötőben, köztük orosz, olasz, francia, angol, holland, portugál és svéd hajóraj is,⁶ összesen 158 hadihajó.⁷ Ez a hatalmas flotta nem megtámadni készült Spanyolországot,

- 1 Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv (a továbbiakban: ÖStA KA) Marine NMA Schiffsakten Tagebücher 766 JUAN D`AUSTRIA Don (Panzerfregatte-Kasemattschiff), Tagebuchnummer 22a, fol. 41.
- 2 A kazamatahajók: Tegetthoff, Custoza, Prinz Eugen, Kaiser Max, Don Juan d’Austria, a cirkálók: Panther, Leopard, a torpedóhajó: Meteor. Az újságok a cirkálókat is a torpedóhajók közé sorolják. *Pesti Hirlap*, 1888. április 13., 7; *Pesti Hirlap*, 1888. április 20., 9; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339. A kazamatahajó páncélozott hadihajó, amelyen a kisszámú, de nagy kaliberű, nem forgó ágyúkat a hajótest központi részén, páncélozott ún. kazamatákban helyezték el. A cirkáló gyengébb páncélzattal és tüzerővel rendelkező mozgékony hajó. Feladata a tengeri térségek, kereskedelmi útvonalak felügyelete, a felderítés és a csatahajó-kötelékek biztosítása. A torpedóhajó könnyű, gyors hadihajó, amelynek fő fegyvere a torpedó. A 19. század végén a torpedónaszád és a torpedóromboló közötti hajótípus. BAK–CSONKARÉTI–LÉVAY–SÁRHIDAI 1984, 21, 35, 127–128; KRÁMLI 2004, 246–247, 249, 258–261. Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hajóállományáról részletesen lásd CSONKARÉTI 1984, 203–255.
- 3 Szolgálat 1888. április 13-tól június 6-ig tartott *zweiter Schiffsarzt*ként a hajón. ÖStA KA Kriegsmarine, Neues Marinearchiv, Personalunterlagen, Qualifikationslisten, Franz Gáspár (Kt. 80).
- 4 Gáspár Ferenc (Szilágyosmlyó, 1861. június 19. – Budapest, 1923. július 12.) hajóorvos, útirajzíró. A kolozsvári unitárius kollégium elvégzése után a bécsi egyetemen szerzett orvosi diplomát. 1886–1892 között a monarchia haditengerészetének szolgálatában állt, majd kereskedelmi hajókon volt hajóorvos. Utazásairól több könyvet is írt. Később Budapesten telepedett le, és itt dolgozott élete végéig. KUBASSEK 1988, 105–106; ÖStA KA Kriegsmarine, Neues Marinearchiv, Personalunterlagen, Qualifikationslisten, Franz Gáspár (Kt. 80).
- 5 A levelet több más dokumentummal együtt 1973-ban ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak Gáspár Ferenc Nürnbergben élő fia, Gáspár Miklós. SZVITEK 2002, 613; Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Főosztály 438-043-10/73.U; a levél: Gáspár Ferenc levele apjához. Barcelona, 1888. május 23. Magyar Nemzeti Múzeum, Újkori dokumentumgyűjtemény (a továbbiakban: MNM Udgy.), ltsz. Udgy. 1973.13.18. A levélen a keltezés május 22-e, de a tartalmát és a napi sajtó híreit összevetve egyértelműnek tűnik, hogy a több napon keresztül írt levelet írója május 23-án este fejezte be. A 19 oldalas levél hangvétele könnyed, humoros, élvezetes leírását adja az eseményeknek.
- 6 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 14.; *Pesti Napló*, 1888. május 4., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 6., 9; *Pesti Napló*, 1888. május 6., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 14., 6; *Nemzet*, 1888. május 14., [2]; *Pesti Napló*, 1888. május 16., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 16., 8; *Pesti Napló*, 1888. május 16., [3]; *Pesti Napló*, 1888. május 17., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 17., 8.
- 7 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 1. A korabeli sajtóban többféle adat jelent meg a hadihajók számáról, 60, 62, 67, 88 és 170 hadihajó is szerepelt a hírekben. A számok a terveket, az adott nap hajószámát, esetleg téves híreket tükrözhetnek. *Pesti Hirlap*, 1888. május 4., 9; *Nemzet*, 1888. május 14. esti kiadás, [1]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 15., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 3; *Egyetértés*, 1888. május 15., 6; *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6443–6444; *Pesti Hirlap*, 1888. május 23., 2; *Pesti Hirlap*, 1888. május 24., 5; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 24., 5; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339.

nem is egy hadgyakorlat miatt gyűltek össze, hanem a barcelonai nemzetközi kiállítás május 20-án sorra kerülő hivatalos megnyitójára érkeztek.

Sigismundo Moret spanyol külügyminiszter már 1886-ban bejelentette, hogy Spanyolország megrendezi első világhiállítását, melynek helyszíne az ország legnagyobb iparvárosa, fontos kereskedelmi központja és leglátogatottabb kikötővárosa, Barcelona lesz.⁸ Barcelona mellett szólhatott az is, hogy 1848-ban itt épült meg az első vasútvonal, amely a várost Matatóval kötötte össze.⁹ A kiállítás kezdeményezője, Eugenio Rufino Serrano de Casanova és a polgármester, Francisco de Paula Rius y Taulet modern európai városként akarták a köztudatba emelni Barcelonát. A kiállítás célja volt az is, hogy csökkentse a katalán gazdaságnak a karlista háborúk okozta veszteségeit és az 1886-os kubai rabszolga-felszabadítás okozta válságát.¹⁰

Az eredeti tervek szerint a kiállítás 1887. szeptember 15-től 1888 áprilisáig várta volna a látogatókat, érdeklődés esetén júniusig,¹¹ de a pénzügyi nehézségek és az építési munkálatok csúszása miatt¹² végül csak 1888. április 8-án nyílt meg¹³ a nagyközönség számára, és 1888. december 9-én zárt.¹⁴ 1887 nyarától több száz munkás dolgozott a kiállítás épületeinek kivitelezésén.¹⁵ Emellett 100-150 hivatalnok és rendőr franciául is tanult, hogy a majdani látogatóknak a helyszínen tájékoztatást tudjanak nyújtani.¹⁶ Az ünnepélyes hivatalos megnyitóra május 20-án került sor a királyi család jelenlétében a Szépművészeti Palotában (Palacio de Bellas Artes). Az eseményen számos ország magas rangú képviselője is részt vett az összegyűlt

8 *Pesti Hírlap*, 1886. augusztus 22., 5; *Vasárnapi Ujság*, 1888. június 17., 410.

9 A vasútépítés az országban 1855 után vett lendületet, a vasúti törvény liberalizációját követő tíz évben 5000 km-t adtak át, és további 2000 km-en folyt az építés, köztük a Barcelona–Zaragoza vonalon is, amely 1888-ban már működött. CORTÁZAR–VESGA 2005, 341.

10 SZÉKELY 2012, 104–105.

11 *Pesti Hírlap*, 1886. december 1., 7; A Barcelonai nemzetközi kiállítás német nyelvű szabályzata 3. §. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Országos Magyar Iparegyesület (a továbbiakban: P 1699), XIII. 381.a, fol. 3.r.

12 Az építés során felmerült problémákról és pénzügyi nehézségekről a magyar sajtó részletesen beszámolt: *Iparügyek*, 1887. február 15., 48; *Iparügyek*, 1887. április 25., [97]; *Iparügyek*, 1887. április 25., 104; *Pesti Napló*, 1887. június 23., [1].

13 A kiállítás megnyitásának új időpontjáról már 1887. május 11-én táviratot kapott a *Pesti Napló*: 1887. május 12., [3]. A *Pesti Hírlap* is közölte a kiállítás csúszását, bár tévesen 1888. április 1-jei időpontról volt információja: 1887. július 5., 10.

14 A barcelonai nemzetközi kiállítás nyitvatartási ideje a késés miatt összecúszott az ugyanebben az évben tartott brüsszeli nemzetközi kiállítás nyitvatartási idejével. Brüsszelben a kiállítási épületeket körülvevő parkot május 5-én, magukat a kiállítási helyiségeket pedig május 19-én nyitották meg a közönség számára. A kiállítás ünnepélyes megnyitójára a tervek szerint június 2-án került volna sor, de végül június 7-én zajlott. *Egyetértés*, 1888. április 24., 6; *Iparügyek*, 1888. május 15., 88; *Vasárnapi Ujság*, 1888. június 10., 401.

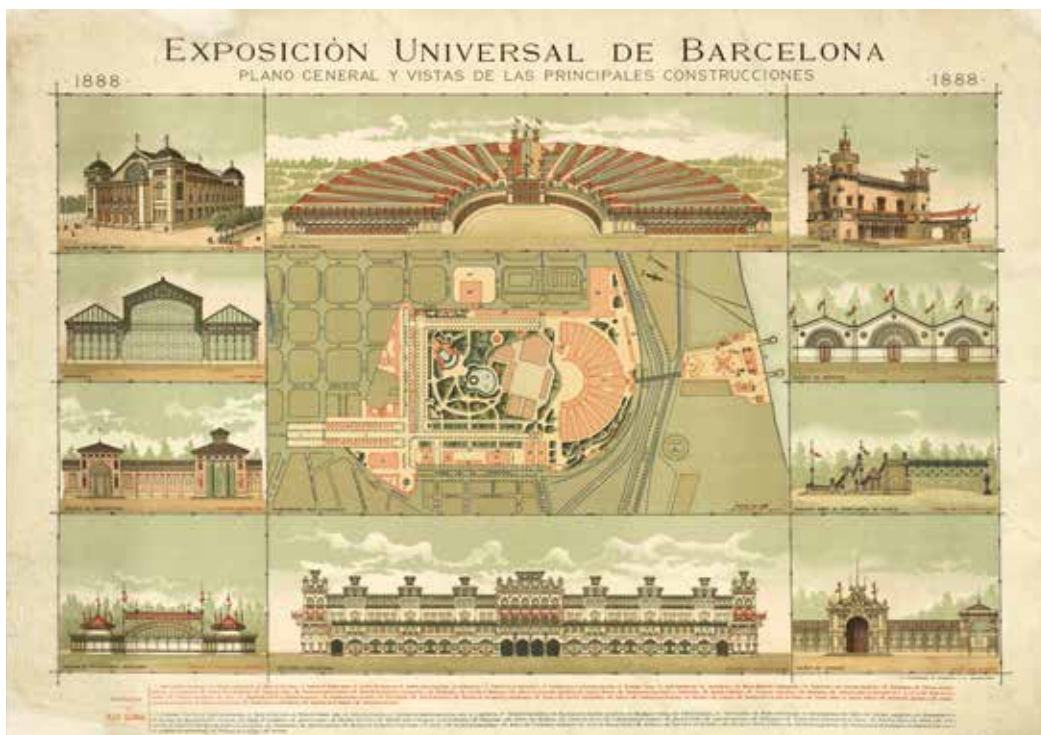
15 A munkálatok feszített menete során, a kiállítás megnyitása előtt egy hónappal egy emelvény leomlott, és nyolc munkást agyonzúzott. *Ellenzék*, 1888. március 9., 233.

16 *Iparügyek*, 1887. augusztus 1., 160; *Pesti Hírlap*, 1887. szeptember 22., 11.

A barcelonai nemzetközi kiállítás 1888-ban

30 ezres tömeg mellett.¹⁷ A megnyitón Gáspár Ferenc is jelen volt, beszámolóját az eseményről alább részletezzük.

A világkiállítás helyszíne a katonaság részére 1714-ben épített, időközben lebontott Citadella helyén álló park volt,¹⁸ ahol 465 000 m² terület állt rendelkezésre.¹⁹ A területből 100 000 m²-en Spanyolország, Katalónia és Barcelona mutatkozott be, a maradék területen pedig a többi kiállító.²⁰ A kiállítás tematikája a mezőgazdaságra, az iparra, a kereskedelemre, a tengerészetre, a halászatra, a tanügyre, a művészetekre, az elektromosságra és a gyógyászatra terjedt ki,²¹ de egy Fülöp-szigeteki állattani gyűjteményt és egzotikus állatokat is láthatott a közönség. Ennek célja nemcsak a látványosság volt, hanem ismeretek átadása is az állatokról (1. kép).²²

1. kép. A barcelonai világkiállítás alaprajza és épületei, forrás: <https://ajuntament.barcelona.cat>

17 NIETO-GALAN 2012, 41.

18 SZÉKELY 2012, 105.

19 *Exposición Universal de Barcelona 1888*, 5. A kiállítás 1887. őszi nyitására írt szabályzatában még csupán 300 000 m² nagyságú kiállítási területet tüntettek fel, amit a korabeli magyar sajtó és szakirodalom is átvett. MNL OL P 1699 XIII. 381.a, fol. 3.r.; *Pesti Hírlap*, 1886. november 22., 6; SZÉKELY 2012, 105.

20 NIETO-GALAN 2012, 40.

21 *Pesti Hírlap*, 1886. november 22., 6; *Pesti Hírlap*, 1886. december 1., 7; A barcelonai nemzetközi kiállítás szabályzata MNL OL P 1699 XIII. 381.a, fol. 3.r.

22 NIETO-GALAN 2012, 58–61.

Dr. Kuncz Jenő, a barcelonai spanyol királyi konzul a bécsi spanyol követség utasítására már 1886-ban megkereste gróf Szapáry Gyula pénzügyminisztert, hogy a kiállításon Magyarország is képviseltesse magát, amit az is indokolt, hogy a két uralkodóház rokonságban állt egymással. Magyarország erre ígéretet is tett.²³ Bár a kormány a magas részvételi költségek miatt kezdetben hivatalosan nem támogatta az ország részvételét a kiállításon,²⁴ de a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter saját hatáskörében intézkedett.²⁵ Matlekovits Sándor, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkára 1886. november 23-án a miniszter nevében megkereste az Országos Iparegyesületet, elküldve neki a barcelonai nemzetközi kiállítás szabályzatát, és kérte, mérjék fel, hogy mekkora érdeklődés lenne a tagjaik körében a kiállításon való részvételre, mivel Barcelona kikötője a magyar kivitel szempontjából figyelmet érdemel.²⁶ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara és az Országos Iparegyesület újsághirdetés útján is felhívta az iparosok figyelmét a nemzetközi kiállításon való részvétel lehetőségére,²⁷ valamint az Országos Iparegyesület szakosztályai üléseiken is biztatták tagjaikat a részvételre.²⁸ A kortársak úgy vélték, hogy több iparág, különösen a malom-, a szesz- és a kerámiaipar jól hasznosítható piacot talál majd Spanyolországban. Az áru szállítására Fiuméből tengeren, az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. segítségével lehet majd sort keríteni.²⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia és Spanyolország kapcsolata a kiegyezés után fokozatosan fejlődött, több kereskedelmi szerződést és egyezményt is kötöttek. Katalónia értelmisége a kiegyezés során megvalósult részleges függetlenség miatt fokozottan figyelte a magyarországi eseményeket.³⁰

1887. január 23-án a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban dr. Kuncz Jenő javaslatára megalakult a kiállítás magyar részvételét koordináló magyarországi bizottság. Elnökévé Zichy Jenő grófot, az Országos Iparegyesület elnökét, alelnökeivé dr. Schnierer Gyula minisztériumi osztályvezetőt és dr. Kuncz Jenőt, főtitkárává dr. Lederer Sándor miniszteri

23 MNL OL Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: K 26), ad no. 886.; *Pesti Hírlap*, 1886. augusztus 22., 5. XII. Alfonz spanyol király (1875–1885) 1879-ben Habsburg Mária Krisztina főhercegnőt (1858–1929) vette feleségül, aki József nádor és Mária Dorottya unokája volt. A király 1885. november 26-án tüdőbajban elhunyt, de özvegye, aki várandós volt az 1886. május 17-én megszületett XIII. Alfonz királlyal, a gyermek nagykorúságáig, 1902-ig régens királynéként irányította az országot, és nagy népszerűsége és tekintélyre tett szert. HAMANN 1990, 310–312.

24 MNL OL K 26 no. 246.; SZÉKELY 2012, 106.

25 MNL OL K 26 no. 246.

26 MNL OL P 1699 XIII. 381.a, fol. 6.r; *Pesti Napló*, 1887. január 1., [5].

27 *Pesti Hírlap*, 1886. december 24., 10; *Magyar Ipar*, 1887. január 30., 14.

28 *Magyar Ipar*, 1888. január 10., 11.

29 *Pesti Napló*, 1887. január 1., [5].

30 ANDERLE 2006, 83–84; SZÉKELY 2012, 106.

titkárt, jegyzőivé Gelléri Mórt és Deutsch Gyulát választották meg a 12 tagú, gyártulajdonosokból, iparosokból álló testület mellett.³¹ Irodájuk az Országos Iparegyesület irodája lett, ahol az érdeklődők részére tájékoztatást adtak, valamint összeállították az exportra képes hazai cégek jegyzékét, hogy felkérjék őket a kiállításon való részvételre.³²

A bizottság elnöke szinte azonnal munkához látott, mert már február közepén Fiumébe utazott a kiállítás ügyeinek, feltehetően a szállítással kapcsolatos teendőknek az intézésére.³³ Ezt követően azonban akadozni látszott a bizottság munkája,³⁴ és csak 1887 decemberében kapott újabb lendületet, ami talán annak is köszönhető, hogy az országok szervezőbizottságai felszólítást kaptak: novemberben tudassák Spanyolországgal, hogy a kiállítóik mekkora területet igényelnek.³⁵ A december 15-én megtartott tanácskozáson a gyárak és vállalatok jelen lévő képviselői megállapodtak, hogy a hazai ipar ágazatai közül a liszt, szeszes italok, cukor, bútor, főleg hajlított bútor, majolika és porcelán, fatermények, kádáripár, kovácsoltvas fémárak, gépek, villamosági berendezések, bor, ásványvíz, kertészeti és mezőgazdasági eszközök és a háziipar termékei kerülnek kiállításra.³⁶ Barcelonában a félkör alakú Iparcsarnokban (Palacio de Industria) Magyarország előkelő helyet kapott; a csarnok tengelyében szereplő Spanyolország mellett balról Ausztria, majd egy ék alakú, több mint 1000 m² területen Magyarország.³⁷

A kiállításon való részvétel jelentkezési időpontját többször módosították. Előbb 1887. december 25. volt a határidő,³⁸ majd a nagyszámú jelentkezőre hivatkozva kitolták 1888. január 8-ig,³⁹ végül január 20-ig.⁴⁰ A kiállításon – bár lett volna rá lehetőség – Magyarország nem vett részt képzőművészeti alkotásokkal, így részünkről valójában szakkiállításnak tekinthető

31 A magyar bizottság tagjai a következők voltak: Burchard Konrád, Fischer Ignác, Herrmann Dániel, Hüttl Tivadar, Kohn Félix (Bódog), Koppély Géza, Lederer Sándor, Löwenfeld Tivadar, Rechnitz Henrik, Saxlehner Árpád, Weber Róbert és németkéri Kókán János. LEDERER 1888, 5–6.

32 *Pesti Hírlap*, 1887. január 24., 6–7; *Magyar Ipar*, 1887. január 30., 15; *Iparügyek*, 1887. február 1., 38; *Magyar Ipar*, 1887. február 28., 29; *Magyar Ipar*, 1887. május 31., 75; LEDERER 1888, 5–6. A jegyzék június végére készült el, és a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium vállalta, hogy körlevélben fogja felkérni a cégeket a kiállításon való részvételre. *Magyar Ipar*, 1887. június 30., 96.

33 *Pesti Hírlap*, 1887. február 15., 6.

34 *Iparügyek*, 1887. október 20., 203.

35 *Pesti Hírlap*, 1887. szeptember 22., 11.

36 *Pesti Hírlap*, 1887. december 21., 10; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3.

37 A kiállítóknak négyzetméterenként 20 forint bérleti díjat kellett fizetniük. *Egyetértés*, 1887. december 15., 6; *Egyetértés*, 1887. december 21., 5; *Pesti Hírlap*, 1887. december 21., 10. A Magyarország számára rendelkezésre álló területről a sajtóban eltérő számok jelentek meg, a pontosan 1000 m²-től a csupán az Iparcsarnokban 1200 m² mellett a Gépcarnokban (Galería de Máquinas) 100 m² és a szabadban további 500 m²-ig. *Iparügyek*, 1888. február 5., 30; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3. A brüsszeli világkiállításon hasonló nagyságú terület – az Iparcsarnokban 1300 m², a Gépcarnokban 60 m² és a szabadban 1000 m² – állt a magyar kiállítók rendelkezésére. *Iparügyek*, 1888. május 15., 88.

38 *Egyetértés*, 1887. december 15., 6.

39 *Pesti Napló*, 1888. január 1., [6]; *Pesti Hírlap*, 1888. január 1., 11; *Ellenzék*, 1888. január 2., 3; *Egyetértés*, 1888. január 2., 3.

40 *Egyetértés*, 1888. január 8., 6.

a rendezvény. Elsősorban mezőgazdasági és ipari termékeket, magyarországi ásványvizeket mutattak be. A szakoktatás hangsúlyozása mellett a kisipari tevékenység és a háziipar termékei is helyet kaptak.⁴¹ A katalógusból tudható, hogy összesen 60 egyéni és csoportos kiállító jelentkezett,⁴² akik mellett 37 borász, valamint 13 likőr-, pálinka- és habzóbor-kiállító is megjelent termékeivel, köztük például Törley József is.⁴³ Az összesen 110 kiállítóval Magyarország részvétele ezen a világkiállításon közepes mértékűnek tekinthető.⁴⁴ A magyar bizottság elégedett volt a résztvevők számával, és úgy vélte, az ország minden tekintetben méltón lesz képviselve a kiállításon.⁴⁵ A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1888. január 11-én 2000 forintnyi segélyösszeget bocsájtott a bizottság rendelkezésére a kiállítás felmerülő költségeinek támogatására.⁴⁶ Mivel Magyarország Ausztriától független, önálló kiállítást készített, amelyhez Horvát-Szlavónországból is számos kiállító jelentkezett, az ország a magyar korona országai egyesített címerével jelent meg a tárlaton.⁴⁷

A magyar bizottság elhatározta, hogy Magyarország bemutatkozásának fényét egy magyar ipartárgyakból – az asztalos- és kárpitosipar termékeiből, továbbá szőnyegekből, majolikából és díszes fémárúkból – készült királyi sátorral is emelni fogják,⁴⁸ amelynél majd a magyar kiállítást megtekintő spanyol régens királynét fogadják, és a kiállítás végeztével neki is ajándékozzák.⁴⁹

41 SZÉKELY 2012, 104–106.

42 A kiállítók közül megemlíthetjük Czettel és Deutsch művészeti nyomdáját, Fischer Ignác porcelán- és majolikagyárát, Hüttl Tivadar porcelánfestőt, Jungfer Gyula kovácsoltvas-készítőt, Kohn Jakab és József hajlítottbútor-készítőket, König Izidor műbútorasztalost, Kramer Sámuel bútorgyárost, a Ganz Részvénytársaság Öntöde és Gépgyárát, Weinwurm Antal fotográfust és Steindl Imrét, aki az új parlament terveit állította ki.

43 LEDERER 1888, 79–96; a katalógus 1888 szeptemberében jelent meg. *Pesti Napló*, 1888. szeptember 15., [3.]

44 GÁL 2010, 270–271. A barcelonai világkiállítással egyidejűleg tartott brüsszeli nemzetközi kiállításon közel 130 önálló, a különféle gyűjteményes kiállítások résztvevőivel együtt mintegy 400 magyar kiállító jelent meg. *Iparügyek*, 1888. május 15., 88.

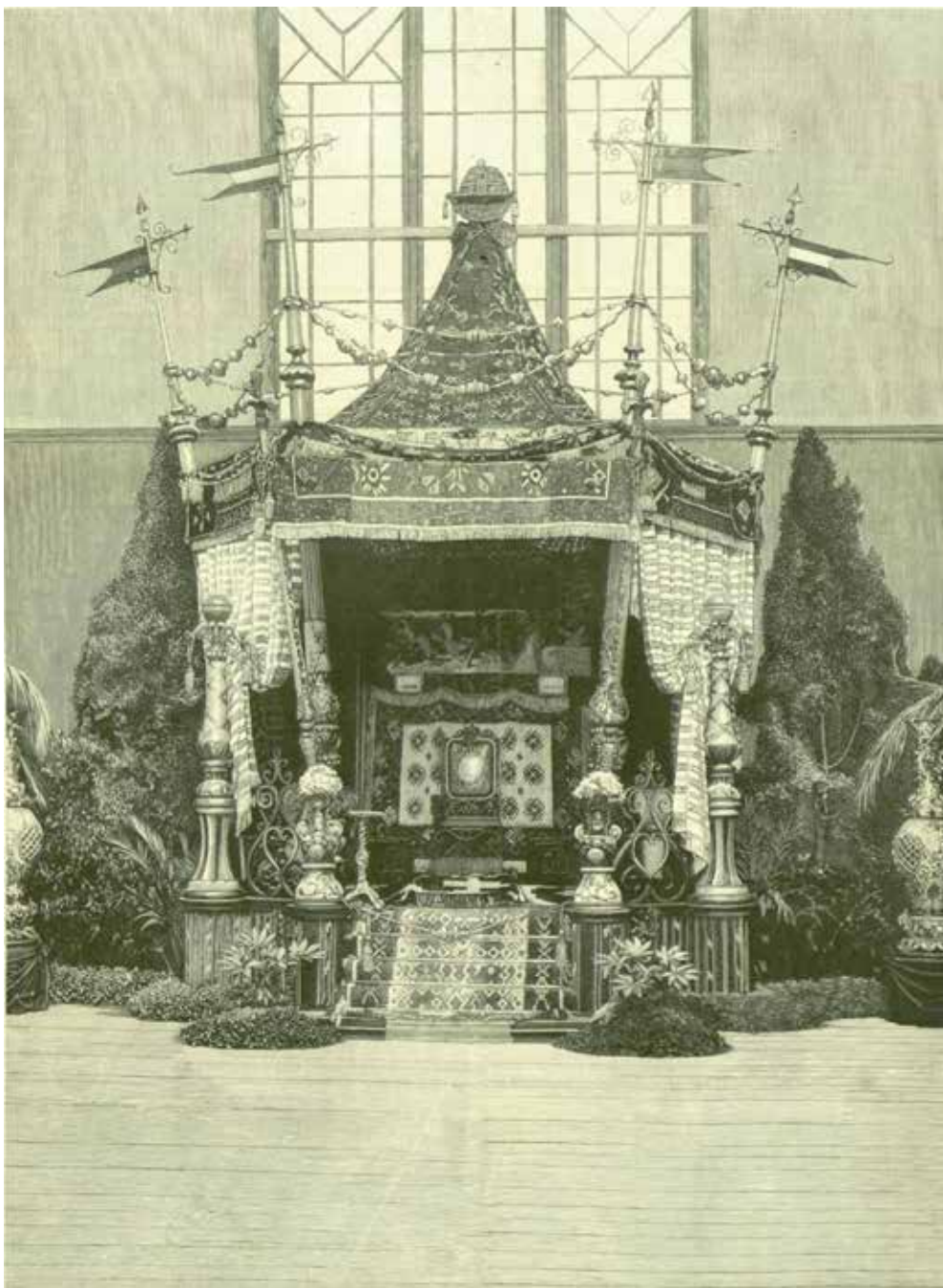
45 *Pesti Napló*, 1888. január 8., [3]; *Egyetértés*, 1888. január 8., 6.

46 Az összeg elszámolási irataiból értesülhetünk a támogatás odaítéléséről. MNL OL Kereskedelemügyi minisztériumi levéltár, Ipari és belkereskedelmi szakosztály (a továbbiakban: K 231) 1889-27-62277(65044/1889); MNL OL K 231 1889-27-65044(68194/1889); MNL OL K 231 1890-5-11190(13156/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(16285/1890). A támogatás elég csekély mértékű volt, összevetve azzal, hogy az ugyancsak 1888-ban Brüsszelben megrendezésre kerülő nemzetközi kiállítás költségeire a miniszter 5000 forint támogatást nyújtott. MNL OL K 231 1889-27-65044(68194/1889).

47 MNL OL K 26 no. 246.

48 Az *Egyetértés* a díszsátor tervezőjeként előbb Fellner Andor építész, majd Tellner Sándor műépítész nevezte meg. A sátrat König Izidor műasztalos készítette és a Kohn József és Jakab cég rendezte be. *Iparügyek*, 1888. február 5., 30; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3; *Egyetértés*, 1888. március 9., 6.

49 Az elképzelések szerint a kiállítás ünnepélyes megnyitójára április 8-án került volna sor a királyné jelenlétében, így a magyar bizottság is úgy készült, hogy ekkor a bizottság elnöke fogja a királynét fogadni a sátornál. *Pesti Napló*, 1888. január 1., [6]; *Pesti Hírlap*, 1888. január 1., 11; *Ellenzék*, 1888. január 2., 3; *Egyetértés*, 1888. január 2., 3; *Egyetértés*, 1888. január 8., 6; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3.

2. kép. A királyi sátor fotója, reprodukció: *La Ilustración Española y Americana*, 15 de junio, 1888, 377

A sátor berendezésére a minisztertől kapott összegből 1836 forint 39 krajcárt költöttek.⁵⁰ Az építmény körülbelül négy méter magasságú, magyar és spanyol címerekkel és színekkel díszített, kívül-belül értékes szőnyegekkel kárpitozott volt, közepén lépcsősor vezetett egy trónhoz (2. kép). Az elkészült dízsátrat a városligeti Iparcsarnokban 1888. március 8-án egy napra kiállították, majd a többi kiállításra szánt termékkel együtt a fiumei kikötőbe szállították.⁵¹ A tervek szerint onnan március 10-én az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. Matlekovits nevű hajóján szállították volna a kiállítás termékeit Barcelonába,⁵² azonban végül csak április 23-án indult el a társaság Tibor nevű hajóján a magyar osztály felügyelő személyzetével együtt.⁵³ Április 28-án érkeztek meg, és azonnal nekiláttak az installálásnak, hogy az ünnepélyes megnyitóra minden elkészüljön.⁵⁴ Ugyan április 8-án megnyitották a nemzetközi kiállítást a nagyközönség számára, ekkor azonban még az országok kiállítóhelyei nem készültek el; a legjobb készütségi fokon Ausztria és Japán állt.⁵⁵ Május 8-ra már Magyarország is elkészült kiállításával, amelyet az ünnepélyes megnyitóra Barcelonába érkező Károly Lajos főherceg a város nevezetességei mellett az osztrák kiállítással együtt megtekintett.⁵⁶

A kiállítás ünnepélyes megnyitására május 13-án indult el a királyi család Madridból,⁵⁷ és Zaragozaán keresztül – ahol két napot töltöttek – május 16-án vonattal érkeztek Barcelonába, az északi pályaudvarra.⁵⁸ A kikötőben horgonyzó hadihajók mindegyike a királyi család

- 50 MNL OL K 231 1890-5-11190(16285/1890). Az összegből szőnyeget, párnákat, varrottasokat, erdélyi szőtteket, terítőket, pokrócokat, kosarakat, kulacsokat, korsókat, tányérokat, címereket és zászlókat vettek.
- 51 *Iparügyek*, 1888. február 5., 30; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3; *Pesti Hírlap*, 1888. március 8., 7; *Pesti Napló*, 1888. március 8., [2]; *Egyetértés*, 1888. március 9., 6; *Vasárnapi Ujság*, 1888. március 11., 185; *La Ilustración Española y Americana*, 15 de junio, 1888, 371.
- 52 *Pesti Napló*, 1888. január 8., [3]; *Egyetértés*, 1888. január 8., 6; *Egyetértés*, 1888. február 6., 3.
- 53 A kiállítás magyar biztosa egyes hírek szerint Lederer Sándor lett, és egy állandó kereskedelmi iroda létesítését is tervezték. *Egyetértés*, 1888. január 8., 6; *Iparügyek*, 1888. február 5., 30.
- 54 *Egyetértés*, 1888. április 23., 3; *Pesti Napló*, 1888. április 23., [2]; *Pesti Hírlap*, 1888. április 23., 6.
- 55 *Egyetértés*, 1888. április 24., 6.
- 56 *Pesti Hírlap*, 1888. május 8., 7; *Pesti Napló*, 1888. május 9., [2]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 9., 8.
- 57 *Pesti Napló*, 1888. május 14., [2]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 14., 6. A magyar sajtó, ugyan sokszor téves dátumokkal, de részletesen írt a királyné és a királyi család készülődéséről, Barcelonába utazásának állomásairól és várható programjairól: *Pesti Napló*, 1888. április 18., [2]; *Egyetértés*, 1888. április 23., 3; *Pesti Napló*, 1888. április 23., [2]; *Pesti Hírlap*, 1888. április 23., 6–7; *Pesti Napló*, 1888. május 15., [3]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 15., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 3; *Nemzet*, 1888. május 17. esti kiadás, [1]; *Nemzet*, 1888. május 17. esti kiadás, [2]; *Budapesti Hírlap*, 1888. május 18., 6; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 18., 1017; *Pesti Napló*, 1888. május 20., [3]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 20., 8.
- 58 *Diario de Barcelona*, 14 de mayo, 1888, 6126; *Diario de Barcelona*, 14 de mayo, 1888, 6127; *Diario de Barcelona*, 16 de mayo edición de la mañana, 1888, 6187; *Diario de Barcelona*, 16 de mayo edición de la tarde, 1888, 6240; *La Dinastía*, 16 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]–2; *La Dinastía*, 17 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]–3; *Pesti Napló*, 1888. május 15., [3]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 15., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 3; *La Ilustración Española y Americana*, 22 de mayo, 1888, 322; *Diario de Barcelona*, 17 de mayo edición de la mañana, 1888, 6243. Gáspár Ferenc levelében – tévesen – arról ír, hogy a régens királyné május 15-én hajóval érkezett

érkezése után, a Montjuïc erőd ágyúlövését követően három dízsortüzet adott le,⁵⁹ ami mennydörgésszerű hatást keltett, és a kikötő vize olyan volt, mintha forrt volna.⁶⁰ Emellett a kikötőben tartózkodó mintegy 400 kereskedelmi hajóval⁶¹ együtt felvonták lobogóikat. Egy hadihajó lobogóinak száma 65–80 között változott, így a 650-700 tarkán fellobogózott hajó lenyűgöző látványt nyújtott.⁶²

Ugyan a nemzetközi kiállítás már több mint egy hónapja nyitva volt, amikor a monarchia hadihajói megérkeztek a városba, a hajók tisztjei azonban nem fordítottak időt annak megtekintésére.⁶³ A különböző nemzetek tisztjei inkább egymással barátkoztak és ismerkedtek, aminek egyik formája – egész napos elfoglaltságként – egymás hajóinak meglátogatása volt. A Don Juan d’Austria tisztjei egy héttel az érkezésük után már 64 hadihajón vizitáltak, náluk pedig 106 hajó tisztjei tették tiszteletüket.⁶⁴ Emellett a régens királyné május 18-tól kezdve szinte napi rendszerességgel meglátogatta a hadihajókat. Aznap délután a spanyol hadihajókat látogatta végig, köztük a Geronát is (3. kép).⁶⁵ Miközben a királyné kis vitorlás csónakja (felucca) a hadihajók között haladt, a hajók legénysége hangos „hurra”-val köszöntötte őt. A monarchia hajóinak legénysége „hoch”-hal üdvözölte, amit a régens királyné szíves mosollyal és fejbólintással külön is megköszönt.⁶⁶ Mária Krisztina május 19-én a Numancián,⁶⁷ majd május 22-én a Vesuvio nevű olasz hadihajón

Valenciából. Ez talán annak tudható be, hogy a levelet napokkal később írta, és összekeverte az eseményeket, mivel ezekben a napokban alig aludt. MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 1, 3.

59 *Diario de Barcelona*, 17 de mayo edición de la mañana, 1888, 6245. Azokban a napokban számos alkalommal adtak le a hadihajók és a Montjuïc erőd dízsortüzeket, például amikor május 14-én a spanyol haditengerészet parancsnoka és a polgármester meglátogatott néhány hadihajót, vagy 17-én XIII. Alfonz születésnapja alkalmából, és még ugyanaznap, amikor az olasz Vesuvio csatahajó megérkezett a kikötőbe. Május 17-én estig az első hajó, a holland Johan Willem Friso érkezésétől 4052 ágyúlövést adtak le a Montjuïc erőd, a helyi osztagok és a hadihajók. Május 18-án az edinburgh-i hercegnő érkezésével dördült el dízsortűz, de a régens királyné hajólátogatásai alkalmával is, amelyekre május 18-tól majdnem napi szinten került sor. *Diario de Barcelona*, 15 de mayo edición de la mañana, 1888, 6131; *Diario de Barcelona*, 17 de mayo edición de la tarde, 1888, 6289; *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 6300–6301; *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la tarde, 1888, 6338; *Diario de Barcelona*, 19 de mayo edición de la tarde, 1888, 6386; *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6395; *La Dinastía*, 20 de mayo edición de la mañana, 1888, 3; *Diario de Barcelona*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, 6548; *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 355; MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 4–5, 7.

60 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 3–4.

61 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 1.

62 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 3.

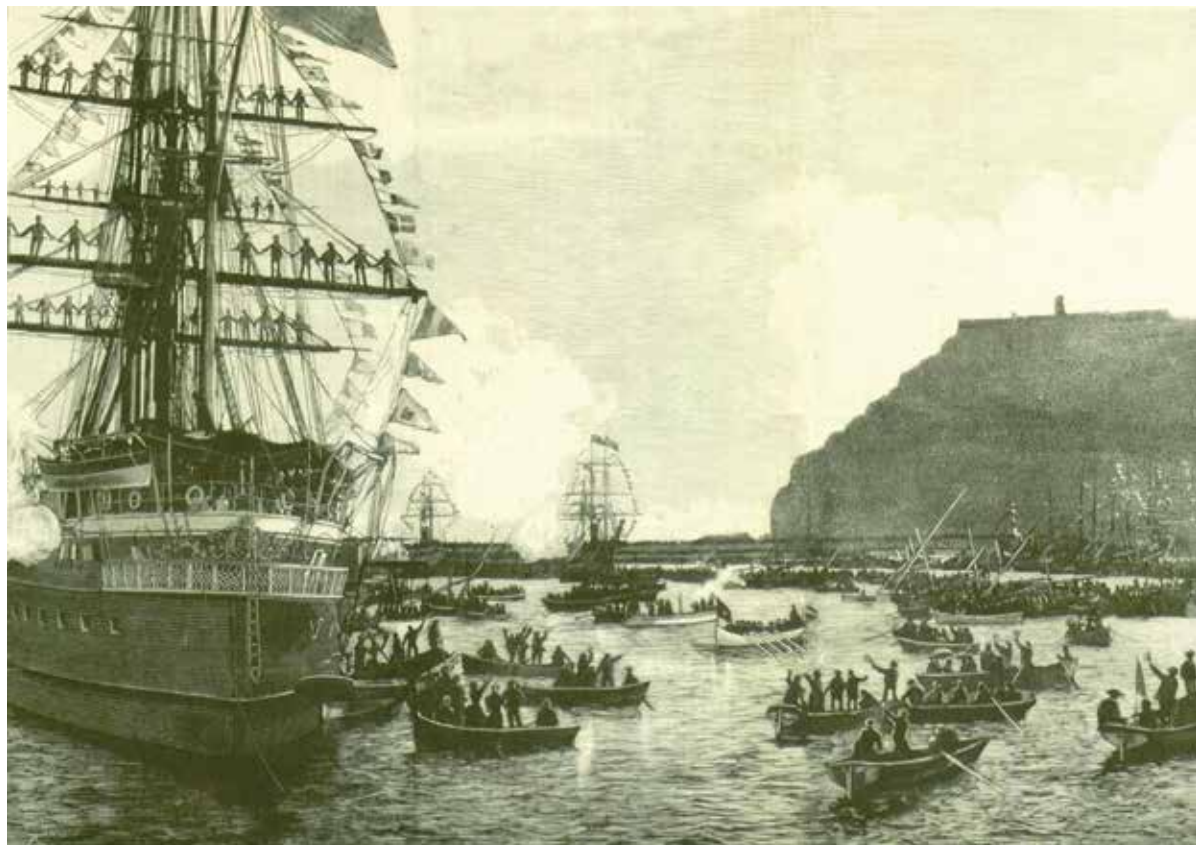
63 Gáspár Ferenc levelében az áttétl események között nem említi, hogy bármit is megnézett volna a viláckiállítás területén.

64 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 2.

65 *Diario de Barcelona*, 19 de mayo edición de la mañana, 1888, 6348; *La Dinastía*, 19 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 355.

66 MNM Udgy. Itsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 5.

67 *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6395; *La Dinastía*, 20 de mayo edición de la mañana, 1888, 3.

3. kép. A fellobogózott hadihajók a régens királyné látogatásakor, reprodukció: *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 357

ebédelt, és délután több olasz hadihajót is meglátogatott.⁶⁸ Másnap délután a monarchia hadihajóin tette tiszteletét: ellátogatott a Panther torpedóhajóra⁶⁹ és a Tagethoff és Custozza kazamatahajókra,⁷⁰ míg május 25-én a Colbert francia csatahajót látogatta meg.⁷¹ A királyné diplomáciai eseménynek tekinthette a kiállítás megnyitójára érkező hadihajók meglátogatását, és a hajórajok megjelenésében a különböző hatalmak Spanyolország és a királyi család iránti rokonszenvének bizonyítékát látta.⁷²

68 *La Dinastía*, 23 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *Pesti Napló*, 1888. május 23., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 23., 8.

69 *Diario de Barcelona*, 23 de mayo edición de la mañana, 1888, 6498.

70 *Diario de Barcelona*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, 6547–6548; *La Dinastía*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

71 *La Dinastía*, 26 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

72 *Pesti Napló*, 1888. május 19., [3.]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 19., 8; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 20., 1034.

A város ezekben a napokban számos szórakozási lehetőséget is biztosított az idelátogatóknak: a kiállítás mellett bikaviadalokat, lóversenyeket, regattákat, színházi díszelőadásokat tartottak.⁷³ A hadihajók érkezése után két nappal, május 13-án az osztrák–magyar és orosz hadihajók tiszteit a barcelonai polgári kormányzó lóversenyekre hívta meg.⁷⁴ Gáspár Ferenc maga is részt vett két lóversenyen,⁷⁵ de a bikaviadalok nyugózték le igazán.⁷⁶ Ott-tartózkodásuk alatt az elsőre május 17-én került sor, melynek során a hat bika mellett 18 ló is elpusztult, és egy picador megsérült.⁷⁷ A viadalon a hajóorvos leírása szerint 20-30 000 ember vett részt, akiknek közel a fele nő volt. Az emberek a győztes matadornak virágokat és a kalapjukat dobálták be az arénába, sőt akár a szomszédjaikét is.⁷⁸ A következő bikaviadalra május 20-án, a világhiállítás ünnepélyes megnyitójának napján került sor,⁷⁹ amelyre Gáspár Ferenc ugyancsak szeretett volna ellátogatni.⁸⁰

Az ünnepélyes megnyitóra a királyi család mellett számos magas rangú külföldi vendég is a városba érkezett, így egymást érték a fogadások, ünnepélyek. A gyermek XIII. Alfonz király (1886–1931) második születésnapja is ekkor, május 17-én volt; az egész napos ünneplést este a barcelonai városházán tartott fogadás zárta.⁸¹ Ezekre a napokra az egész várost fellobogózták, virágokkal díszítették. Esténként a várost és a kikötőt is kivilágították: a villanyvilágítás mellett, amely fontos eleme volt a világkiállításnak,⁸² gázzal, nyitott hajómécsekkel, gyertyával, mesterséges nappal és holddal, tűzijátékkal és bengáli fénnel lenyűgöző látványt értek el.⁸³ Május 18-án délelőtt 11 órakor tartott a régens királyné fogadást a diplomáciai testületeknek és a kikötőben horgonyzó hadihajók tiszteinek,⁸⁴ sőt május 23-án este az osztrák hajók tiszteit hívta meg vacsorára,⁸⁵ amelyen Gáspár Ferenc nem

73 *Pesti Napló*, 1888. március 19., [2].

74 *Pesti Hírlap*, 1888. május 14., 6; *Egyetértés*, 1888. május 15., 6.

75 Az egyik lóversenyre május 19-én került sor. *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la tarde, 1888, 6339; *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6395.

76 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 8.

77 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 9. A spanyol lapok részletesen beszámoltak a bikákkal való küzdelemről, a *La Dinastía* még a bikák neveit is közölte. *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 6303–6304; *La Dinastía*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 2.

78 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 9.

79 *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6445–6446.

80 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 12.

81 *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 6299; *La Dinastía*, 18 de mayo edición de la mañana, 1888, 2; *Pesti Hírlap*, 1888. május 24., 5; *Egyetértés*, 1888. május 24., 2.

82 NIETO-GALAN 2012, 56–57; *Diario de Barcelona*, 18 de mayo edición de la tarde, 1888, 6337; *Egyetértés*, 1888. május 18., 6.

83 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 5–6.

84 *La Dinastía*, 19 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *Pesti Hírlap*, 1888. május 24., 5; *La Ilustración Española y Americana*, 8 de junio, 1888, 355.

85 *Diario de Barcelona*, 23 de mayo edición de la tarde, 1888, 6537; *La Dinastía*, 24 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

vehetett részt, mert a Don Juan d’Austria adta az aznapi szolgálatot.⁸⁶ A kiállításra érkező osztrák és magyar bizottságok tagjait a május 21-i estélyre, valamint 23-án ebédre⁸⁷ hívta meg a királyné. Az ebéden a királyné hosszan társalgott Koppély Géza kiküldött kiállítási biztossal a magyar háziiparról. Különösen a dízsátor nyerte el tetszését, melyet a bizottság nevében a biztos – ahogy a készítésekor is tervezték – felajánlotta a királynénak, aki azt el is fogadta.⁸⁸ Előző nap este pedig a városi tanács invitálta színházba, a Teatre del Liceuba a kikötőben lévő hadihajók tisztjeit.⁸⁹

Mindezek megkoronázása volt a nemzetközi kiállítás ünnepélyes megnyitója, amelyre május 20-án délután 3 órakor került sor (4. kép). A Palacio de Bellas Artes épületében Francisco de Paula Rius y Taulet, Barcelona polgármestere és Manuel Girón királyi biztos beszéde után Práxedes Mariano Mateo-Sagasta y Escolar, a Minisztertanács elnöke a királyné nevében a kiállítást megnyitottnak nyilvánította. Az eseményről mind a spanyol, mind a magyar sajtó részletesen beszámolt,⁹⁰ ezért mi a jelen lévő Gáspár Ferenc személyes hangvételű beszámolóját idézzük:

„20-ikán volt a kiállítás megnyitása a királynő, jobban mondva a három⁹¹ éves király által. Olyan ünnepély volt ez, aminőt csakis a spanyol udvarnál lehet látni, és ott is csak nagy ritkán. A világ összes nemzetiségének képviselői, katonai és polgári egyének által, mesés, tündérszerűen gazdag egyenruhájukban. A spanyol nemesség közmondásról ismert fényes pompájukban, a nők báli toillettkben. Ha ezeket látta az ember, akkor felfoghatja, hogy hova kerültek Peru és Bolívia aranybányái, és Brazília gyémántjai! Az első fogadtatásunk 16-án szintén fényes volt, de ez a szombati⁹² látvány felülmúlta minden képzelődéseimet.

86 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 15.

87 A *Pesti Hirlap* estebédre történő meghívásról írt, így feltehetően ez ugyanaz az esemény, mint az ugyanaznap az osztrák hajók tisztjeinek szóló vacsorameghívó.

88 *Budapesti Hirlap*, 1888. május 25., 4; *Pesti Napló*, 1888. május 25., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 25., 10; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 26., 1071; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370.

89 *Diario de Barcelona*, 22 de mayo edición de la mañana, 1888, 6474.

90 *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6450–6451; *La Dinastía*, 21 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339. Az elhangzott beszédek: *Diario de Barcelona*, 22 de mayo edición de la mañana, 1888, 6477–6478; *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339; *Pesti Hirlap*, 1888. május 22., 5; *Ellenzék*, 1888. május 23., 481; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370; *Pesti Hirlap*, 1888. június 14., 6; *Vasárnapi Ujság*, 1888. június 17., 410.

91 A király kétéves volt ekkor.

92 1888. május 20. nem szombatra, hanem vasárnapra esett, ami egyben pünkösd vasárnapja is volt. SZENTPÉTERY 1985, 152.

Midőn a terem (a trónterem) már zsúfolásig meg volt telve, fanfárok és kürtök tudatták, hogy jön, azaz, hogy hozzák a királyt. Egy egész tömeg ezüst vértés és sisakos alabárdos nyitotta meg a menetet, aztán egy csomó spanyol főnemes, udvarhölgy, utánuk a parányi kis király, egy mosolygó arcú kedves kis gyerek, akit egy andulizai⁹³ dajka, a spanyol szépségek mintaképe, parasztos ruhában ugyan, de gazdagabban díszítve arannyal, gyémánttal mint akármelyik udvarhölgy, és tiszteletteljes távolban a királynő, kísérve az edinburgi⁹⁴ hercegnőtől (az orosz cár testvére és az itt lévő angol flotta admiráljának felesége, ki az angol királynő II-ik fia) az olasz királynő, a palermoi, braganzai herceg, meg az Isten tudja hány más herceg. A király a trónra lett ültetve, balra melléje a dajka állott, és jobbra tőle, de jóval alacsonyabb székre az anyakirálynő, és a trónzsámolyára a két kis hercegnő, a király testvérei, 4-5 éves kislánykák. A valahol eldugott zenekar (én hiába kerestem, nem láttam őket sehol) rázendítette a spanyol himnust és utána a többi, valamennyi katonahatalom által képviselt nemzet himnusát (22 nemzet van képviselve).

A kis király valóban királyi nyugalommal ült a trónon a hosszú ceremónia alatt, úgy ült ott, mint egy gypszszobor. Csak a vége felé, mikor már nagyon unalmassá vált neki a história, cibálta meg egy kissé a tesvír⁹⁵ szőke copfját, amire az rögtön ott pattant mellette, de csak mellette, és cirógatta, csókolgatta a parányi királyt, amit aztán a másik tesvír is megkívánt, és a három gyermek úgy játszott ott a trónon, mint Mariskáék a piros dívánon. Egyáltalában olyan látvány volt ez, hogy nem felejttem el egyhamar.”⁹⁶

A megnyitó után a régens királyné az Iparcsarnokba ment, ahol a részt vevő nemzetek kiállítási biztosait és elnökeit mutatták be neki, valamint megtekintette a tárlatot.⁹⁷ A magyar kiállítást hosszabb ideig szemlélte, és rövid időre felállt a neki készített trónra is.⁹⁸ Koppély Géza kiküldött biztos, a magyar bizottság tagja fogadta, és vezette a királypavilonhoz, ahol a magyar bizottság alelnöke⁹⁹ magyarul köszöntötte, melyre a királyné „igen, köszönöm” szavakkal válaszolt. Kohn Félix bútorgyáros, a magyar bizottság tagja vezette a bútor-, kerámia-, lakatos- és

93 Andalúziai.

94 Edinburgh-i.

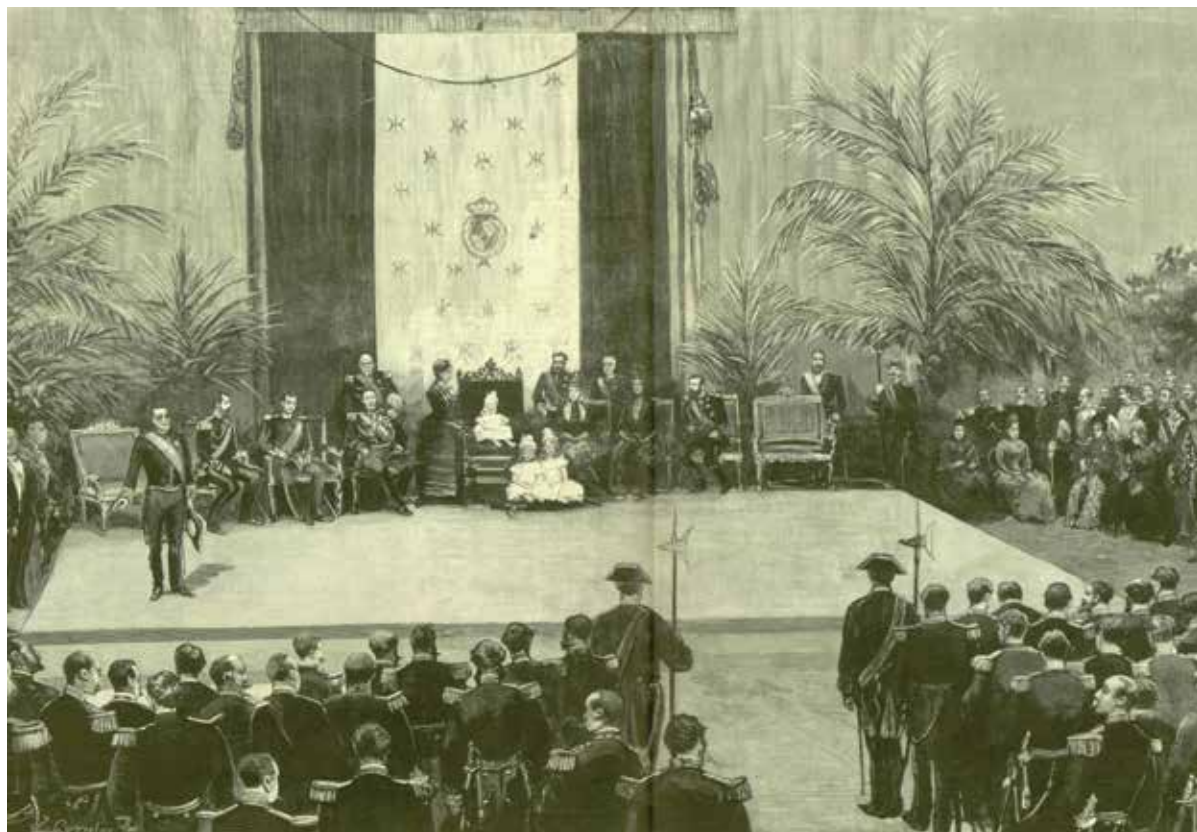
95 Testvér.

96 MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 13–15.

97 *Diario de Barcelona*, 20 de mayo, 1888, 6407–6408; *La Dinastía*, 21 de mayo edición de la mañana, 1888, [1.]

98 *Diario de Barcelona*, 21 de mayo, 1888, 6443.

99 A többi újságtól eltérően a *Vasárnapi Ujság* szerint a magyar bizottság elnöke köszöntötte a királynét. *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370.

4. kép. A barcelonai világiállítás megnyitója a Palacio de Bellas Artes épületében, reprodukció: *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 344–345

cukoripart, valamint az ásványvizeinket bemutató kiállításrészen.¹⁰⁰ A magyar sajtó egy része fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a régens királyné távozásakor megkérte Alfred Ritter von Lindheimet, az osztrák bizottság elnökét,¹⁰¹ hogy továbbítsa köszönetét minden kiállítónak a részvételért és a mintaszerű kiállításért, valamint megígérte, hogy még el fog látogatni az osztályra, hogy megnézzze Ausztria–Magyarország iparának termékeit.¹⁰²

100 *Pesti Hirlap*, 1888. május 22., 5–6; *Pesti Napló*, 1888. május 22., [2]; *Ellenzék*, 1888. május 23., 481; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370.

101 *Drogisten-Zeitung*, 8. März, 1887, 111.

102 *Pesti Napló*, 1888. május 22., [2]; *Vasárnapi Ujság*, 1888. május 27., 370; *Ellenzék*, 1888. május 29., 501. Érdemes megjegyeznünk, hogy az *Iparügyek*, a magyar ipartestületek központi közlönye 1888. évi számaiban a barcelonai világiállítással az előkészületek ismertetésén túl alig foglalkozott, de az ugyancsak 1888-ban megrendezésre került brüsszeliről, annak megnyitásáról, zárásáról, tanulságairól is írt, sőt az 1889. évi párizsi világiállításnak egy egész cikksorozatot szentelt, amely 1889-ben is folytatódott. A brüsszeliről: *Iparügyek*,

Május 26-án a régens királyné újra kilátogatott az Iparcsarnokba, ahol több nemzet pavilonját is megtekintette.¹⁰³ A magyar osztálynál ismét Koppély Géza fogadta, és a királyi dízsátorhoz kísérte, ahol tokaji borral kínálták, majd megtekintette a kiállítást.¹⁰⁴ Ekkor az osztrák–magyar hajóraj már nem tartózkodott a kikötőben, mert délelőtt kihajózott,¹⁰⁵ de a kikötőtől egy mérföldre lehorgonyoztak,¹⁰⁶ és csak május 27-én délután futottak ki a tengerre.¹⁰⁷ A régens királyné és a királyi család június 6-án hagyta el Barcelonát, és Valenciába utazott,¹⁰⁸ de addig is még számos eseményen vett részt. Ezek közül érdemes kiemelni Kolumbusz Kristóf monumentális szobrának június 1-jén délután történt felavatását,¹⁰⁹ mert a szobor még ma is áll, és a város egyik látványossága.¹¹⁰

A világkiállítás azonban még június elején sem volt teljesen készen, néhány nemzet – például a német, angol, amerikai és kanadai – még csak ekkor építette pavilonját, és június 7-én még a Kolumbusz-szobor is felállványozva állt.¹¹¹ Az Iparcsarnokban és a kiállítás más épületeiben

1888. május 15., 88; 1888. november 15., 177; 1888. december 15., 184–185. A párizsiról: *Iparügyek*, 1887. március 15., 73–75; 1888. május 15., 77–78; 1888. augusztus 1., 120–121; 1888. szeptember 25., 152–153; 1888. október 20., 164–166; 1888. november 15., 172–174; 1888. december 15., 183–184; 1889. január 15., 11–13; 1889. március 15., 43–46; 1889. április 15., 61–62.

- 103 *La Dinastía*, 27 de mayo edición de la mañana, 1888, [1]; *Diario de Barcelona*, 27 de mayo, 1888, 6699.
- 104 *Budapesti Hirlap*, 1888. május 28., 4; *Pesti Hirlap*, 1888. május 28., 6. A *Budapesti Hirlap* a látogatást május 27-ére tette, de a lapok által közöltek tartalmukban szinte teljesen azonosak a *Pesti Hirlap*nak a megnyitóról írt beszámolójával.
- 105 *Diario de Barcelona*, 26 de mayo edición de la tarde, 1888, 6690; *Fővárosi Lapok*, 1888. május 26., 1071. A *Pesti Napló* és a *Pesti Hirlap* azt közölte, hogy a hajóraj május 24-én hagyta el Barcelonát, a *Budapesti Hirlap* előbb május 27-re, majd május 28-ra, míg a *Nemzet* előbb május 24-re, majd május 27-re tette azt, ami annak a fényében nem meglepő, hogy maga Gáspár Ferenc sem tudta megmondani, hogy mikor fognak kihajózni. *Pesti Napló*, 1888. május 25., [3]; *Pesti Hirlap*, 1888. május 25., 8; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 25., 7; *Nemzet*, 1888. május 25., [2]; *Nemzet*, 1888. május 28. esti kiadás, [2]; *Budapesti Hirlap*, 1888. május 29., 7; MNM Udgy. ltsz. Udgy. 1973.13.18., fol. 18.
- 106 Barcelona. *Diario de Barcelona*, 27 de mayo, 1888, 6702.
- 107 ÖStA KA Marine NMA Schiffsakten Tagebücher 766 JUAN D`AUSTRIA Don (Panzerfregatte-Kasemattschiff), Tagebuchnummer 22a, fol. 57; *Diario de Barcelona*, 28 de mayo edición de la tarde, 1888, 6761–6762.
- 108 *Diario de Barcelona*, 6 de junio edición de la mañana, 1888, 7115; *Diario de Barcelona*, 6 de junio edición de la tarde, 1888, 7153–7154; *Pesti Napló*, 1888. június 13., [1].
- 109 *La Ilustración Española y Americana*, 30 de mayo, 1888, 339; *Diario de Barcelona*, 2 de junio edición de la mañana, 1888, 6948–6949; *La Dinastía*, 2 de junio edición de la mañana, 1888, [1]–2.
- 110 A világkiállítás építményei közül több is áll még, az egykor a bejáratot adó diadalív, a kiállítás kastélyt imitáló éterme (Castillo de los Tres Dragones) – amely ma állattani múzeum –, valamint a Melegház (Invernáculo), a természetrajzi Martorell Múzeum (Museo Martorell y Bibliografía) és az Üvegház (Unbráculo). A világkiállítás területén, mint sok más nemzetközi kiállítás területén is, parkot alakítottak ki (Parque de la Ciudadela) meghagyva benne a kiállítás látványos kandelábereit és a magas, historizáló építményről lehulló vízeséssel, szökőkutakkal és kaszkádokkal látványossá tett tavat. LÖVEI 2008, 6, 8; https://en.wikipedia.org/wiki/1888_barcelona_universal_exposition
- 111 *Pesti Napló*, 1888. június 13., [1].

elkezdtek az elektromos világítás kiépítését, hogy a kiállítás este is látogatható legyen.¹¹² Talán ez vezetett a június 22-én délután az Iparcsarnokban keletkezett tűzhez, amelyet egy óra alatt sikerült eloltani. Az osztrák–magyar osztály tárgyaiban nem keletkezett kár.¹¹³

A világkiállítást Spanyolországban a támogató hangok mellett számos kritika is érte. A kritikusok provinciálisnak és szűk látókörűnek, alacsony tudományos színvonalúnak tartották, nehezményezték a kiállítás megnyitásának csúszását és azt, hogy kevesen látogattak ki a kiállításra. Tágabb horizontról nézve azért tartották hibás döntésnek a kiállítás létrejöttét, mert az ország és Barcelona is gazdasági válsággal küzdött, a nemzeti ipar gyenge volt, és az 1889. május 6-án nyíló párizsi világkiállítás¹¹⁴ időben is közel esett hozzá. Felrótták, hogy a szervezők tapasztalatlanok voltak, a közlekedés és a kommunikáció is hagyott némi kívánnivalót maga után. És persze megjelentek azok a hangok is, amelyek szerint a ráfordított összeget más, szükségesebb dolgokra lehetett volna költeni.¹¹⁵

A világkiállítás 1888. december 9-én zárta be kapuit. A magyar osztály Magyarországra visszakerülő tárgyait az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. Szapáry nevű hajója szállította Barcelonából Fiumébe december 20–25. között,¹¹⁶ innen pedig vasúton, a Deutsch és Sonnenfeld céggel vitették Budapestre.¹¹⁷ Azokat a tárgyakat szállították – vámmentesen – vissza,¹¹⁸ amelyeket nem tudtak Barcelonában értékesíteni. A királyi sátorhoz vásárolt, de abban végül fel nem használt termékek közül a Rumbold Bernát budapesti díszítőcége által készített címerek és zászlók, valamint színevesztett pokrócok és kisebb háziipari áruk kerültek vissza. A címereket és zászlókat a földművelésügyi minisztérium egyik félemeleti udvari szobájában helyezték el, a többi tárgy pedig a bizottság szállítójánál, a Deutsch és Sonnenfeld cégnél maradt.¹¹⁹ A földművelésügyi minisztériumból 1890. március 23-án írtak a Kereskedelmi Múzeum igazgatóságának, hogy vegyék át a náluk lévő tárgyakat.¹²⁰ A 7 darab magyarországi címet és a 40 darab „ócska” zászlót Németh Imre, a Kereskedelmi Múzeum igazgatója március 28-án

112 *Diario de Barcelona*, 22 de junio edición de la tarde, 1888, 7889; *La Dinastía*, 22 de junio edición de la mañana, 1888, 2.

113 *Diario de Barcelona*, 23 de junio edición de la mañana, 1888, 7901; *Budapesti Hirlap*, 1888. június 23., 4; *Pesti Hirlap*, 1888. június 23., 8; *Egyetértés*, 1888. június 24., 3.

114 GÁL 2008, 87; SZÉKELY 2012, 106.

115 Ezekről részletesen: NIETO-GALAN 2012, 42–47.

116 *Pesti Napló*, 1888. december 17., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. december 17., 5.

117 MNL OL K 231 1891-5-4774(82156/1891). Megjegyzendő, hogy a kiállítás magyar bizottsága rendelkezésére álló 2000 forint már nem fedezte a visszaszállítás költségeit, így a Magyar Királyi Államvasutak 1891-ben peres úton igyekezett hozzájutni a 130 forint 50 krajcár kintlevőségéhez.

118 MNL OL K 26 no. 1128; no. 1289.

119 MNL OL K 231 1890-5-11190(16285/1890).

120 MNL OL K 231 1890-5-11190(16285/1890).

vette át, de azok nem kerültek a múzeum nyilvántartásába, mivel az igazgató értékesíteni kívánta őket.¹²¹

A nemzetközi kiállítás magyar bizottsága december 17-én megtartotta záróülését, amelyen bejelentették, hogy a világkiállítás zárásakor a kiállítók számos díjban részesültek, 24 aranyérem, 26 ezüstérem és 18 bronzérem¹²² mellett legalább 10 közreműködési okmányt és 7 darab köszönőlevelet kaptak.¹²³ Ez a mennyiség, összevetve a többi világkiállításon kiosztott díjak számával, tekintélyesnek mondható.¹²⁴ Az elnyert érmekeket és okleveleket a barcelonai osztrák–magyar főkonzul csupán 1890 júniusának végén küldte el az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. Tisza nevű hajójával Fiumébe, onnan pedig június 25-én mint vasúti gyorsárut küldték tovább Budapestre a kereskedelmi minisztériumnak. A minisztérium a kereskedelmi és iparkamarákat jelölte ki arra, hogy az érmekeket és az okleveleket eljuttassák a díjazottakhoz.¹²⁵ Az érmeke és oklevelek jelentős részét még az év során sikerült kézbesíteni,¹²⁶ de néhány díjazott felkutatása nem ment zökkenőmentesen. Például Fröchlich Dragutin szentpéterei lakost, aki szeszes italaiért nyert bronzérmet, az ország több területén – Brassó mellett, valamint Kolozsvár és Temesvár környékén, ahol Szentpéter nevű települések voltak – keresték,¹²⁷ végül kiderült, hogy a horvátországi Sveti Petar Orehovec helységben lakik, így az érmet a zágrábi kamarán keresztül juttatták el neki 1891 januárjában.¹²⁸ Kellner Ágostonnak – aki szintén bronzérmet nyert – nem volt bejelentett lakcíme, így csak hosszas utánjárás után, 1891. július 8-án sikerült a díjat neki átadni.¹²⁹

Nemcsak a kiállítók részesültek elismerésekben, hanem a világkiállítás magyar bizottságának tagjai is. A régens királyné a Katolikus Izabella-rend és a III. Károly-rend különböző fokozatait adományozta a tagoknak, illetve a szállító cég tulajdonosának. Az adományozásban részesülők közül 12 személynek¹³⁰ a császári és királyi közös külügyminisztériumból a király

121 MNL OL K 231 1890-5-11190(20046/1890).

122 *Pesti Hirlap*, 1888. december 17., 5. Az elnyert érmeke és díjazottak teljes névsorát közli: *Pesti Napló*, 1888. december 17., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. december 18., 8–9.

123 MNL OL K 231 1890-5-11190(63669/1890).

124 GÁL 2010, 270–271.

125 MNL OL K 231 1890-5-11190(39880/1890).

126 MNL OL K 231 1890-5-11190(58850/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(63669/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(71098/1890); MNL OL K 231 1890-5-11190(74840/1890).

127 MNL OL K 231 1890-5-11190(79820/1890); MNL OL K 231 1891-5-4774(8489/1891); MNL OL K 231 1891-5-4774(11850/1891).

128 MNL OL K 231 1891-5-4774.

129 MNL OL K 231 1891-5-4774(48726/1891).

130 Az iratban a megkapott rendjel nincs feltüntetve, csak a díjazottak névsora: Németskéri Kókán János, Hüttl Tivadar, dr. Lederer Sándor, dr. Kuncz Jenő, Löwenfeld Tivadar, Kohn Bódog (Félix), Herrmann Dániel, Kircher Ignác, dr. Schnierer Gyula, Zichy Jenő gróf, Deutsch Lajos és Saxlehner Árpád. A sajtóban csupán 6 fő neve jelent meg korábban, akik közül Koppély Géza kiküldött biztos, bizottsági tag nem szerepelt

személye körüli minisztérium közvetítésével 1888. november 29-én küldték meg Széchényi Pál gróf földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek a rendi okmányokat kézbesítésre.¹³¹ 1888 decemberében – a rendelkezésünkre álló források alapján – a hatan kérelmezték a külügyminisztériumon keresztül az uralkodónál, hogy a rendjelet elfogadhassák és viselhessék.¹³² Ferenc József 1889. január 18-án a kérelmezők közül öt személynek,¹³³ valamint február 18-án további két személynek,¹³⁴ április 18-án pedig egy személynek engedte meg a rendjel elfogadását és viselését.¹³⁵ A bizottság további tagjai is részesültek a kitüntetések valamelyikében, amiről az uralkodói engedélyezésekből és a tiszti címtárból értesülhetünk.¹³⁶ Ugyanakkor a Minisztertanács 1889. május 23-i ülésén a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter felterjesztésére az uralkodó jóváhagyását kérte, hogy a barcelonai kiállítás alkalmából Weber

az adományozottak listájában, viszont biztosan megkapta a III. Károly-rend lovagkeresztjét, mert annak elfogadását és viselését Ferenc József 1890. június 10-én engedélyezte számára. *Budapesti Hirlap*, 1888. június 29., 5; *Pesti Napló*, 1888. augusztus 13., [2]; *Pesti Hirlap*, 1888. augusztus 13., 5; *Pesti Napló*, 1888. augusztus 18., [2]; *Budapesti Közlöny*, 1890. július 12. [1.]

- 131 MNL OL K 167 Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumi Levéltár, Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K 167) Elnöki iktatókönyv 114. kötet 1394; MNL OL K 178 Földművelésügyi Minisztériumi Levéltár, Földművelésügyi Minisztérium, Elnöki iratok (a továbbiakban: K 178) 125/1889.
- 132 MNL OL K 167 Elnöki iktatókönyv 1888. 114. kötet 1441; MNL OL K 178 125/1889. A kérelmezők közül németkéri Kókán János, a minisztérium irodaigazgatója, a minisztérium házipénztárának kezelője, egyben a barcelonai világiállítás magyar bizottságának pénztárnoka kérelmét azonban a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter nem terjesztette fel a külügyminisztériumhoz, mert Kókán János sikkasztási botrányba keveredett, amely nagy sajtóvisszhangot váltott ki. *Ellenzék*, 1888. december 17., 1081; *Pesti Hirlap*, 1888. december 18., 4–5; *Ellenzék*, 1888. december 19., 1089; *Pesti Napló*, 1888. december 20., [2]; *Pesti Napló*, 1888. december 21., [1]; *Pesti Hirlap*, 1888. december 21., 4; *Ellenzék*, 1888. december 21., 1096. Ugyanakkor az 1888-ban megjelent 1889. évi tiszti cím- és névtárban feltüntetik a neve mellett, hogy az Izabella-rend lovagkeresztjének tulajdonosa. *Magyarország tiszti cím- és névtára 1889*, 320.
- 133 MNL OL K 178 125/1889; *Budapesti Közlöny*, 1889. február 5., 2. Zichy Jenő gróf, a magyar bizottság elnöke a spanyol Katolikus Izabella-rend nagykeresztjét; dr. Schnierer Gyula, a bizottság egyik alelnöke a rend középkeresztjét a csillaggal; dr. Lederer Sándor, a bizottság főtitkára a rend középkeresztjét; Saxlehner Árpád nagyiparos, bizottsági tag és Deutsch Lajos kereskedő, a bizottság által alkalmazott szállítócég tulajdonosa pedig a rend lovagkeresztjét fogadhatta el és viselhette.
- 134 *Budapesti Közlöny*, 1889. március 7., [1]. Dr. Kuncz Jenő, a bizottság egyik alelnöke a Katolikus Izabella-rend csillagos középkeresztjét, Herrmann Dániel, a magyar bizottság tagja a rend lovagkeresztjét fogadhatta el és viselhette.
- 135 *Budapesti Közlöny*, 1889. május 8., [1]. Kohn Bódog, a magyar bizottság tagja a III. Károly-rend lovagkeresztjét kapta, mivel már korábban megkapta a Katolikus Izabella-rend lovagkeresztjét. *LEDERER 1888*, 5.
- 136 Fischer Ignác 1889. április 18-án a Katolikus Izabella-rend lovagkeresztjének, Burchard Konrad 1889. június 26-án a rend középkeresztjének, Lederer Sándor, az Adria Magyar Tengeri Hajózási Rt. igazgatója 1889. december 30-án a III. Károly-rend lovagkeresztjének elfogadására és viselésére kapott engedélyt. *Budapesti Közlöny*, 1889. május 11., [1]; *Budapesti Közlöny*, 1889. július 28., 2; *Budapesti Közlöny*, 1890. január 21., [1]. Rechnitz Henrik viselési engedélyének nem találtuk nyomát, de a tiszti címtárban a Katolikus Izabella-rend középkeresztje tulajdonosaként tűnik fel. *Magyarország tiszti cím- és névtára 1889*, 554.

Róbert, a barcelonai Schwarz és Weber kereskedelmi cég főnöke, a magyar bizottság barcelonai képviselője és a magyar bizottság tagja megkaphassa a Ferenc József-rend lovagkeresztjét,¹³⁷ mivel a rendet a hazai ipar és kereskedelem eredményes fejlesztésében végzett tevékenységért is lehetett adományozni.¹³⁸

Meglepő, hogy egy világkiállítás megnyitóján hadihajók vesznek részt, de ugyanez történt 1929-ben is, amikor XIII. Alfonz uralkodásának végén ismét Barcelona rendezett világkiállítást.¹³⁹ Ez a látványosság ugyanakkor lenyűgözte a világkiállítás ünnepélyes megnyitója idején Barcelonában tartózkodókat, mint ahogy a város által rendezett számos más program is életre szóló élményt nyújtott számukra. Habár a világkiállítás nemzetközi szinten nem volt kiemelkedő, hiszen a kiállítók egy része nem újdonságait, hanem évek óta forgalomban lévő termékeit állította ki,¹⁴⁰ a város fejlődésének nagy lökést adott. A 110 kiállító és az elnyert díjak tekintetében Magyarország számára is sikeresnek mondható nemzetközi kiállítás volt az 1888-ban megrendezésre került barcelonai világkiállítás.

Bibliográfia

ANDERLE Ádám 2006. *A magyar–spanyol kapcsolatok ezer éve*. Szeged.

BAK József – CSONKARÉTI Károly – LÉVAY Gábor – SÁRHIDAI Gyula 1984. *Hadihajók. Típuskönyv*. Budapest.

CORTÁZAR, García de – VESGA, González 2005. *Spanyolország története*. Budapest.

CSONKARÉTI Károly 1984. A császári és királyi haditengerészet és a Magyar Királyság (1867–1914). *Hadtörténelmi Közlemények* 31/2, 203–255.

Exposición Universal de Barcelona 1888. Catálogo oficial especial de España. Barcelona, 1888. https://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=168578

GÁL Vilmos 2010. *Világkiállító magyarok 1851–2010*. Budapest.

HAMANN, Brigitte (szerk.) 1990. *Habsburg lexikon*. Budapest.

KRÁMLI Mihály 2004. A császári és királyi haditengerészet és Magyarország. *Magyarország szerepe a közös haditengerészet fejlesztésében*. Pécs.

KUBASSEK János 1988. Gáspár Ferenc (1861–1923). *Földrajzi Közlemények* 36/1–2, 105–106.

137 MNL OL K 27 Miniszterelnökségi Levéltár, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K 27) 1889.05.23., fol. 19, 21–22. Erre feltehetően azért került sor, mert Weber Róbert nem részesült egyik spanyol kitüntetésben sem. Arra nem találtunk forrást, hogy a felterjesztést az uralkodó jóváhagyta volna. Ugyanakkor a Minisztertanács jegyzőkönyvének tartalmát 1889. június 9-én tudomásul vette. MNL OL K 27 1889.05.23., fol. 24.

138 MAKAI–HÉRI 2002, 29.

139 GÁL 2008, 168.

140 SZÉKELY 2012, 105.

- LEDERER, Alexandre 1888. *Exposition Universelle de Barcelone 1888. Catalogue spécial de la section Hongroise*. Budapest.
- LÓVEI Pál 2008. Világkiállítások emlékezete. *Utóirat. Post scriptum. (A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete)* 8/3 (44), 5–9.
- Magyarország tiszti cím- és névtára 1889*. Budapest, 1888.
- MAKAI Ágnes – HÉRI Vera 2002. *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben*. Budapest.
- NIETO-GALAN, Agustí 2012. Scientific “Marvels” in the Public Sphere: Barcelona and its 1888 International Exhibition. *Journal of History of Science and Technology* 6/Fall, 33–63. https://www.johost.eu/vol6_fall_2012/agusti_nieto_galan_33_63.pdf
- SZÉKELY Miklós 2012. *Az ország tükei. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák–Magyar Monarchia korának világkiállításain*. Budapest.
- SZENTPÉTERY Imre 1985. *A kronológia kézikönyve*. Budapest.
- SZVITEK Róbert 2002. Az Újkori Történeti Dokumentumgyűjtemény. In: Pintér János (szerk.): *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest, 607–615.